RECENZE

Mnohotvárnost středověkých exempel

Aron Jakovlevič Gurevič: *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků. Exempla 13. století*. Přeložila J. Komendová. Praha, Argo 2022. 306 stran.

Ruského medievalistu Arona J. Gureviče (1924–2006) není jistě třeba obsáhle představovat. Historik kultury, hlásící se ke škole Annales, na rozdíl od ní ale akcentující severské prameny (od Islandu po Kyjev). Českým čtenářům zpřístupnil jeho knihu *Kategorie středověké kultury* Jaroslav Kolár již koncem sedmdesátých let, později vyšlo v češtině ještě několik jeho děl, z nichž zatím poslední je *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků: Exempla 13. století*. Pozastavme se okamžik u těchto časových údajů. Škola Annales začala působit koncem dvacátých let, tedy zhruba v době, kdy se Gurevič narodil. Jeho kniha o exemplech byla vydána až roku 1989 — více než půl století po vzniku metodologického směru, k němuž se hlásí. V češtině vychází až nyní. Jak příhodné exemplum pro fungování humanitních věd v bývalém Sovětském svazu i u nás! Co může dnešnímu čtenáři přinést kniha, odvolávající se na sto let starou metodologii, samozřejmě kromě nestárnoucího vhledu do málo známých pramenů?

Jakkoli se Gurevičovo východisko jeví na první pohled jako mírně primitivní a zjednodušující, závěry, k nimž dospívá, demaskují zdánlivou banalitu jeho tázání. Autor představuje v úvodu své knihy exempla jako nejvhodnější pramen k poznání každodenní reality života ve středověku. A to nikoli života významných, průměru se vymykajících jedinců, ale každodennosti anonymní masy „třetího stavu“, prostých, neurozených a nevzdělaných lidí. Podle autora se nelze spolehnout na sebedůkladnější zkoumání literárních, dějepisných či třeba právních pramenů, neboť zobrazují vždy jen výsek historické skutečnosti, nadto očima vzdělané elity (s. 282). Exempla byla sice zapsána duchovními, tj. příslušníky nepočetné učené menšiny, nicméně musela vycházet vstříc „nejširšímu auditoriu“, tedy především posluchačům kázání, „hledat společný jazyk s recipienty“ a „využívat představy odpovídající myšlení posluchačů“ (s. 10). Proto byla „místem setkání“ učenecké a folklorní kultury, nalezneme v nich jak ohlasy antické tradice, tak ústní lidové slovesnosti. Gurevič si je vědom toho, že snažit se proniknout pomocí exempel do myšlenkového světa „obyčejného“ středověkého člověka může historik jen s největší obezřetností. Je třeba respektovat svébytnost pramenů narativní povahy, nadto pramenů tak specifických, jako jsou exempla. Exempla totiž

nežila sama o sobě, ale jako součást jiného žánru (tradičně kázání), a vytržením z kontextu dochází nevyhnutelně k redukci jejich významu.

Mohlo by se zdát, že využít exempla jako historický pramen pro zkoumání středověké kultury a společnosti zavání bagatelizací, od renomovaného historika bychom očekávali sofistikovanější cíle. Podívejme se však, k jakým úvahám Gurevič dochází: píše o eschatologii, očistci, o různých podobách Boha a ďábla, o hříchu, vině a trestu. Z této mozaiky vyvstává **svět** středověkého člověka definovaný nikoli **svět**skou realitou, nýbrž zá**svět**ím. To, co se skrývalo **za** tímto světem, ukazuje autor jako nejzásadnější princip středověké kultury a myšlení. Nihil novum sub sole, nicméně pro dějiny každodennosti se nejedná o zcela běžný úhel pohledu. Jako každodennost chápeme primárně vnější (převážně hmotnou, světskou) stránku života; Gurevič správně ukazuje, že středověkému světu nelze bez zásvětí správně porozumět, že jej definovalo více, než si dokážeme představit. Náboženství nebylo oddělenou oblastí života, neomezovalo se na sváteční chvíle, ale pronikalo do všednodenního myšlení a jednání celé společnosti. Posvátné natolik prolnulo s profánním, že téměř ztratilo svou výlučnost, stalo se spíše základním, nediskutovaným východiskem dobové kultury a myšlení. S podobnými postřehy se český čtenář už mohl setkat v předchozích překladech jiných autorových publikací. Tuto knihu však její překladatelka právem označuje za završení Gurevičova díla (anotace na přebalu), neboť je jeho nejpronikavějším ponorem do středověké mentality.

Ze všech dosavadních českých překladů je tato monografie také nejvýznamnější pro literární vědu. Středověká exempla představují obecně sdílené kulturní dědictví, byla recipována v latinské i vernakulární literatuře všech evropských zemí, mnohá z nich vycházela ještě z předkřesťanských dob a doznívala až ve folklorní tradici na přelomu 19. a 20. století. Proto mají Gurevičovy prameny mnoho styčných bodů s českou literaturou, třebaže jsou to převážně sborníky exempel sestavené ve 13. století ve Francii, Německu a Anglii. Stačí třeba porovnat citovaná exempla se *Soupisem staročeských exempel* (K. Dvořák [1970, 2016]) nebo dalšími českými texty věnovanými exemplům, ať už ve středověku (E. Petrů: *Vývoj českého exempla v době předhusitské* [1966]), v době humanistické (P. Voit: *Šimon Lomnický z Budče a exempla…* [1991]) či barokní (E. Petrů: *Proměny exempla v barokní literatuře* [2002], dále díla M. Sládka a T. Havelky; výčet samozřejmě není úplný, jmenované práce zde slouží pouze jako „exempla“).

Literárněvědný význam Gurevičovy knihy ale nespočívá jen ve výpovědní hodnotě jejích pramenů. Za nejcennější považuji hermeneutický přesah, přestože jej autor rozpracovává pouze na několika stranách závěrečné kapitoly. Gurevič totiž neredukuje exempla na „pomocný“ žánr, jak bývá často zvykem, ale odhaluje jejich schopnost víceúrovňové interpretace, tedy vlastnost tradičně (a právem?) připisovanou středověkým dílům tzv. vyššího stylu. Ukazuje, že jeden a týž příběh nabízel několik rovin interpretace, kromě doslovné a morální také mystickou, většinou velmi překvapivou, ba

dokonce téměř protikladnou oběma předchozím. Jako příklad může posloužit anekdota o muži, v jehož sadu rostl strom, na němž se postupně oběsily tři jeho ženy; soused jej proto poprosil o roub. Zdálo by se, že hodnocení postav je v tomto příběhu jasně dáno. Středověcí autoři však vykládali také strom jako Kristův kříž, ženy jako tři neřesti a souseda jako dobrého křesťana toužícího po ctnostném životě (s. 264). Nabízejí nám tím překvapivou metaforu, srovnatelnou s odvážnými metaforami barokních kazatelů, tedy s tzv. konceptuální poetikou. Je třeba podotknout, že — podobně jako v konceptuálním kazatelství — oslovovaly různé roviny interpretace různé skupiny posluchačů. „Prostomyslné" zaujala jistě doslovná, zábavná podoba exempel (ibid.), vzdělanější ocenili spíše kontrastní interpretaci syžetu, třebaže i oni byli nepochybně pobaveni základním příběhem.

Snaha posluchače zaujmout, pobavit, a tím mu snáze vštípit moralistní závěr a pohnout jej k činům (*delectare, docere et movere*) byla známa už v antické rétorice. Stejně tak středověká exempla jsou ve své podstatě antickým dědictvím, byť transformovaným a rozhojněným. To, že jsou spojována s „delectare", ale rozhodně nesnižuje jejich literární hodnotu. Nebyla „pouhým" prostředkem k získání pozornosti posluchačů, ale také prubířským kamenem kazatelovy heuristické obratnosti, a právě v tomto poznatku je Gurevičova kniha opravdu nadčasová.

Kateřina Smyčková

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uveďte původ — Neužívejte komerčně — Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs.

Z Wittenbergu do českých zemí. Příspěvek k dějinám vědění

Lucie Storchová: *Řád přírody, řád společnosti. Adaptace melanchthonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Praha, Scriptorium 2021. 460 stran.

Kniha Lucie Storchové *Řád přírody, řád společnosti* je druhou autorskou monografií neobyčejně všestranné a produktivní badatelky orientované především na rozmanité podoby kulturální a sociologické problematiky v raném novověku, zejména v období renesančního humanismu. Významným a metodologicky v českém kontextu průlomovým počinem byla již její první kni-